

7. osztály

Tanári példány

12. alkalom

1. Határozd meg rákérdezéssel az alárendelő szóösszetételek fajtáját! Az első vonalra a kérdést írd le, a másodikra a szóösszetétel fajtáját!

Kérdés: A szóösszetétel fajtája: kisvasút - Milyen vasút? minőségjelzős

- | | |
|--|------------------|
| a. hétfejű: Hány fejű? | mennyiségjelzős |
| b. alvajáró: Hogyan járó? | állapothatározós |
| c. napfogyatkozás: Minek a fogyatkozása? | birtokosjelzős |
| d. vízmosta: Mi mosta? | alanyos |
| e. kéztörlő: Mit törlő? | tárgyas |
| f. élenjáró: Hol járó? | helyhatározós |

2. Egészítsd ki az alanyos szóösszetételeket a hiányzó előtaggal!

dér • hó • moly • nyaka • szél • nap • esze • villám

- | | |
|-------------------|----------------|
| a. molyrágta | e. dércsípte |
| b. villámsújtotta | f. napsütötte |
| c. szélfúttá | g. hófödte |
| d. eszeveszett | h. nyakatekert |

3. Határozd meg, hogy a tárgyas szóösszetételek tagjai között jelölt vagy jelöletlen viszony van-e! *Pl.: lábtörlő - jelöletlen*

- | | |
|-------------------------|-------------------------|
| a. jóakaró - jelöletlen | b. semmitmondó - jelölt |
| c. sószóró - jelöletlen | d. véradó - jelöletlen |
| e. idejétmúlt - jelölt | f. egyetért - jelölt |
| g. magvető - jelöletlen | |

4. Határozd meg, milyen fajta határozós kapcsolat van az alábbi szóösszetételek tagjai között! *Pl.: égbekiáltó - helyhatározós*

- | | |
|-------------------------------|---------------------------------|
| a. fülbemászó – helyhatározós | b. kővár - eredethatározós |
| c. poroltó – eszközhatározós | d. százszorszép - számhatározós |
| e. koravén – időhatározós | f. együttérzés - módhatározós |
| g. útonálló- helyhatározós | h. aranygyűrű - eredethatározós |

5. Melyik jelentéstömörítő szóösszetételről szólnak az alábbi körülírások?

Pl.: Olyan bátor a szíve, mint az állatok királyáé = oroszlánszívű

- a. Kisebb vízi jármű, melyet motor működtet.: motorcsónak
- b. Olyan fekete, mint egy madár tollazata.: hollófekete
- c. Egy könyv, mely barátok üzeneteit, rajzait tartalmazza.: emlékkönyv
- d. Olyan fehér a haja, mint egy turbékoló madár tolla.: galambbősz
- e. Olyan éles a szeme, mint egy ragadozó madaré.: sasszemű

6. Írd be a táblázat megfelelő helyére a következő mellérendelő összetett szavakat!

olykor – olykor, izeg – mozog, szánom – bánom, híres – neves, éjjel – nappal, sok – sok, gizgaz, dúsgazdag, sírás -rívás, icipici, tereferél, süt - főz

Szóismétlés	Ikerszó	Valódi mellérendelés
olykor – olykor sok – sok	izeg – mozog, gizgaz, icipici, tereferél	szánom – bánom, híres – neves éjjel – nappal dúsgazdag sírás -rívás süt - főz

7. Az alábbi gyakorlatban a mellérendelő összetett szavaknak csak az előtagját adjuk meg. Írd be a teljes szót utótaggal együtt a táblázatba!

csurran	csiga	ken
sűrög	hébe	húzta
irka	mézes	irul
locsog	ímmel	dúl

Egybeírjuk	Kötőjellel írjuk
csigabiga irkafirka	csurran – cseppen, ken -fen, sűrög -forog, hébe – hóba, húzta – vontá, mézes – mázos, irul -pirul, locsog -fecseg, ímmel- ámmal, dúl - fül

8. Javítsd ki a következő szövegben az összetett szavak helyesírási hibáit! Írd le kijavítva a szavakat a szöveg alatti pontvonalra! Figyelj az egybe – és különírásra!

A tanulói feladatlapban szereplő hibás, javítandó szöveg:

Az elnök kétszer is megtörölgeti a szem üvegét, mérges, hidegtekintete fölkeresi a kollégákarcat, az ablakot, a padlót, a nagy vas kályhát, melynek likacsosajtaján szikrázó tűz szemek nézik vissza mereven, és azt morogja önkéntelenül: "A törvény törvény."

Majd újra meg újra végigolvassa az idéző végzést, azokat a kacskaringós szarka lábakat a fehér lapon; de bizony következetesen azt mondják, hogy Bede Anna orgazdaság vétsége miatt félévi fogságra van ítélve.

A bádog karika örültsebességgel kezd forogni. Bizonyosan szél támadt odakünn, aminthogy rázza is már az ablak táblákat, s mintha valakinek a haza járó lelke volna, hideg borzongatást keltve besüvít a nyílásokon: "A törvény, törvény." (Mikszáth Kálmán: Bede Anna tartozása)

Helyes megoldás:

Az elnök kétszer is megtörölgeti a **szemüvegét**, mérges, **hideg tekintete** fölkeresi a **kollégák arcát**, az ablakot, a padlót, a nagy **vaskályhát**, melynek **likacsos ajtaján** szikrázó **tűzszemek** nézik vissza mereven, és azt morogja önkéntelenül: "A törvény törvény."

Majd újra meg újra végigolvassa az idéző végzést, azokat a kacskaringós **szarkalábakat** a **fehér lapon**; de bizony következetesen azt mondják, hogy Bede Anna orgazdaság vétsége miatt félévi fogságra van ítélve.

A **bádogkarika** örült sebességgel kezd forogni. Bizonyosan szél támadt odakünn, aminthogy rázza is már az **ablaktáblákat**, s mintha valakinek a **hazajáró** lelke volna, hideg borzongatást keltve besüvít a nyílásokon: "A törvény, törvény." (Mikszáth Kálmán: Bede Anna tartozása)

9. A szótagfelhő az egyik közismert elbeszélő költemény verssorát rejti. Olvasd össze megfelelő sorrendben a szótagokat!



a. Írd le a megfelelő idézetet!

„Szívemnek göngyháza, lelkem Iluskája”

b. Nevezd meg az idézetben található szóképeket! Metafora

10. Keresd meg az összeillő párokat a versrészletekben található szóképek vagy alakzatok alapján! Írd a táblázatba a szókép / alakzat nevét!

a. „Köd száll, lomha madár.”

A. „Mosolyogva néz a földre
A szelíd nap sugara,”

b. „Hát szegény leányom, hát
édes leányom?”

B. „Bolyong elmém, mint a felhő”

c. „Égő pipám kialudott,
Alvó szívem meggyúlادott.”

C. „Elhull a virág, eliramlik az élet”

d. „Szirom borzong a fán, lehull”

D. „Egy eladó lány a tűzre venyigét rak;
Ő a legnagyobb s szebb... a hajnali csillag”

e. „Szállnak a gondok szerte, huss,
mint tűzből pattant, röpke szikrák”

E. „És komolyan, hogy képzeled,
hogyan neki, hozzád, köze lehet?”

f. „Fekete föld termi a jó búzát,
Sűrű erdő neveli a betyárt.”

F. „Vár áll ott, most kőhalom,”

a.	D	metafora
b.	E	kérdés
c.	F	ellentét
d.	A	megszemélyesítés
e.	B	hasonlat
f.	C	párhuzam

11. Írj 10-12 mondatos fogalmazást, melyben a következő gondolatról érvelsz: az internetes barátkozás kockázatos! Legalább 3 érvet sorakoztass fel fogalmazásodban! Az érvek szólhatnak a téma mellett vagy ellen is!

Kiegészítés a feladatlaphoz:

- A feladatlap az alá – és mellérendelő szóösszetételeket dolgozza fel, és a költői képeket ismételteti át.
- Ez a tananyag az új NAT szerint a második nagy témakör a tanterv szerint, így eddigre elvileg eljutnak idáig a magyarórákon. Ha mégsem, akkor az 1. és 4. feladatot mindenképpen közösen érdemes megcsinálni, és elmagyarázni a szóösszetételek fajtáját.
- A többi feladatot csinálhatják önállóan, viszont a helyesírási feladatoknál írjuk a táblára a helyes megoldást!
- A költői képeket / alakzatokat a feladatmegoldás előtt ismételjük át!
- A fogalmazásra 20-25 percet adjunk, majd otthon értékeljük!

A **szóösszetételek** két vagy több önálló szó összekapcsolásával keletkeznek. Pl. *háztető* (ház + tető), *szemüveg* (szem + üveg).

Részei az **előtag** és az **utótag**. Fajtái: az **alárendelő** (pl. *ablaküveg*) és a **mellérendelő** (pl. *bűbánat*) szóösszetételek. **Szervetlen** szóösszetételeknek nevezzük az olyan összetett szavakat, melyek tagjai között sem alárendelés, sem mellérendelés nem fedezhető fel, csak a gyakori együtt használat miatt kapcsolódtak össze. Pl. *egyszeregy*.

Az alárendelő szóösszetételek

Az **alárendelő szóösszetételek** elő- és utótagja között alárendelő viszony van, ennek típusa szerint megkülönböztetünk **alanyos** (*madárlátta* – mi látta? madár látta), **tárgyas** (*jégtörő* – mit törő? jeget törő), **határozós** (*földönfutó* – hol futó? földön futó) és **jelzős** (*kékcinke* – milyen cinke? kék cinke) szóösszetételeket. Az elő- és utótag közötti nyelvtani viszony lehet **jelölt** (*földönfutó*) vagy **jelöletlen** (*jégtörő*). A **jelentéstömörítő** szóösszetételek esetében csak körülírással határozható meg az elő- és utótag közötti viszony. Pl. *útlevél* – olyan „levél”, melyet az úton levőknek, utazóknak kell felmutatniuk.

A **mellérendelő szóösszetételek** tagjai egymással egyenrangúak, egyik sem alárendelt a másiknak. Fajtái: 1. a **valódi** mellérendelő szóösszetételek – két hasonló vagy ellentétes jelentésű szó kapcsolódik össze (*esznek-isznak*), 2. a **szóismétlések** – ugyanannak a szónak a megkettőzésével keletkeznek (*néha-néha*), 3. az **ikerszók** – egy szó és annak módosult hangalakú változata kerülnek egymás mellé (*fidres-fodros*).

Ha két tagból állnak, az alárendelő összetett szavakat mindig egybeírjuk.

Ennek egyik oka a jelentésváltozás: egybeírva más jelent a szó, mint a szókapcsolat különírva (pl. *földönfutó, drágakő*).

A másik ok az összetétel fajtájának jelöletlensége (pl. *állatot védő* → *állatvédő, medvének a bocsja* → *medvebocs, széltől védő* → *szélvédő, hangosan bemondó* → *hangosbemondó*).

A kettőnél több tagból álló összetett szavakat hat szótagig egybe kell írni (pl. *cserkészcsapattag*), **a hat szótagonál hosszabb szavakat pedig kötőjellel tagoljuk** (pl. *autóbusz-végállomás*). A ragokat és a jeleket nem számoljuk bele a szótagszámba (*népmese kutatásunk*), a képzőket azonban az -i kivételével igen (pl. *divatlapszerkesztő, de: divatlap-szerkesztőség; kerékpárjavítás és kerékpárjavítási*).

Az igekötő is összetett szót alkot az igével. Az igekötő csak akkor számít összetett tagnak, ha legalább két szótagú (pl. *kölcsön-visszafizetés, de: befogadóképesség*).

A mellérendelő szóösszetételek tagjai között mellérendelő viszony van. Ezek lehetnek valódi mellérendelések vagy ismétléses mellérendelések. **A valódi mellérendelések két önálló szóalak összekapcsolásával jönnek létre** (pl. *ország-világ, búskomor*). **Az ismétléses mellérendeléseket szóismétléssel** (pl. *tíz-tíz*) **vagy tőismétléssel** (pl. *nőttön-nő*) **alkotjuk.**

A valódi mellérendeléseket kötőjellel írjuk, ha az elő- és utótagot is szokás toldalékolni (pl. *fűnek-fának*). Egybeírjuk, ha csak az utótaghoz kapcsolunk toldalékot (pl. *búskomoran*). Az ismétléses összetételeket mindig kötőjellel írjuk (pl. *sok-sok, unos-untalan*).

Alakzatok

- **megszólítás:** „»Király uram! Nem kell híni a szakácsot –«” (Petőfi Sándor: János vitéz)
- **felkiáltás:** „Hejh, csinálom-adta, meleg egy nap volt ez,” (Petőfi Sándor: János vitéz)
- **kérdés:** „»Hogy mikép mertek ti szembeszállni velünk?«” (Petőfi Sándor: János vitéz)
- **felsorolás:** „Adjon az Isten / szerencsét, szerelmet, forró / kemencét” (Nagy László: Adjon az Isten)
- **fokozás:** „S anyánkat, ezt az édes jó anyát, / O Pistikám, szeresd, tiszteld, imádd!” (Petőfi Sándor: István öcsémhez)
- **ismétlés:** „Bodzavirágból, bodzavirágból / hullik a, hullik a sárga virágpor.” (Nemes Nagy Ágnes: Tavasz felhők)
- **párhuzam:** „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok, [...] Még ifju szivemben a lángsugarú nyár” (Petőfi Sándor: Szeptember végén)
- **ellentét:** „Még zöldel a nyárfa az ablak előtt, / De látod amottan a téli világot?” (Petőfi Sándor: Szeptember végén)